

Művészet és kritika

Amióta művészet létezik, csaknem azóta kritikusok is tevékenykednek, hogy fölmérjék, elemezzék az alkotók teljesítményeit. A hagyomány számon tart egy görög kritikust, Zoioloszt, aki Homérosz költeményeinek fölöttébb kemény bírálatával szerzett kétes csengésű nevet magának. Többen vannak persze olyanok, akik esztétikai tudásuk, biztos ítéletük és ízlésük révén vívtak ki megbecsülést, szereztek rangot a kritikus-i hivatásnak. Vállalva gyakran a tévedés kockázatát is — hiszen a kritikus a múlt s a jelen művészi normái szerint ítélik, s utóbb kiderülhet, hogy valamely mű, amelyet elmarasztalt, új és értékes művészi irányzat terméke volt. Persze fordítva is így igaz: egy adott korszak kritikailag jól fogadott alkotásairól is bebizonyosodhatik, hogy nem időtállóak.

Szocializmust építő társadalmunkban sajátos szerepe van a művészetkritikának. Egyrészt — tekintettel arra, hogy nálunk a művészek túlnyomórészt diplomát szereznek, s a műalkotások létrehozásában az állami támogatásnak meghatározó jelentősége van — „abszolút dilettáns”, kirívóan tehetségtelen munkákkal, teljesítményekkel ritkán találkozunk a kritikus, másrészt azonban egy rendkívül bonyolult, válságjegyekkel terhelt értékrendszerben kell tájékozódni — sőt: tájékoztatni. Manapság a klasszikus művek mellett ott találhatók a legkülönbözőbb alkotói törekvések termékei, s a kritikusnak kell — ha tud — vezérfonalat adnia: mit érdemes megnézni, elolvasni, megvásárolni. De — az előbbiekből következőleg — ez a vezérfonal voltaképpen az alkotó

tóműhelyek irányítóinak kezéből gombolyodik elő; a kritikus tevékenység ott kezdődik, amikor eldől: ki és mit alkothat? Milyen könyvek jelenjenek meg, milyen filmeket forgassanak, milyen darabok s milyen rendezői felfogásban kerüljenek színpadra, milyen szobrok jussanak közterekre, milyen képek a tárlatokra? Kritikai tevékenységnek minősül tehát mindaz, ami az alkotóműhelyekben történik, ami azáltal kapcsolatos, hogy milyen művek s a nyilvánosság milyen szférájában fejtsék ki társadalmi hatásukat. Ekkor lép működésbe a szorosabb értelemben vett kritika, mely mintegy a társadalmi képviselőtében alkot véleményt a műről, a művészi teljesítményről.

Nem csoda, hogy művészetkritikánk gyakorta — szinte „hagyományosan” — küszködik a rárótt feladattal. Erről a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Kulturpolitikai Munkaközösség legutóbbi, 1984 őszén kelt állásfoglalásában így fogalmaz: „Az elmúlt évtizedben nem javult, sőt egyes művészeti ágakban romlott a művészetkritika értékfelismerő — támogató, a közönséget és az alkotókat orientáló tevékenysége. A művészetkritika mai állapota többnyire nem kedvez a szükséges eszmei tisztázásnak, a reális értékrend tudatosításának, a műhelyek határozottabb és egyértelműbb megrendelő, értékelő és válogató tevékenysége kibontakozásának, a művészetpolitikai és közművelődési szempontokat jobban érvényesítő közléspolitikai kialakításának. Sok helyütt — a megbízható marxista művészetelméleti háttér hiánya miatt — elbizonytalanodtak a marxista

igényű kritikus kezdeményezései, nem elég igényes és határozott a marxista kritika állásfoglalása a művészeti és ideológiai vonatkozásait tekintve egyaránt problematikus törekvésekkel kapcsolatban. A kritika csak ritkán vállalja — és akkor sem mindig a kívánatos szinten teljesíti — a művek világképének, eszmeiségének feltárását és értékelését.” Ezt a — korántsem hízelgő — véleményt erősítették meg az MSZMP Központi Bizottságának a párt XIII. kongresszusára készített irányelvei is: „A művészetkritika és a művészetelmélet az eddiginél hatóságosabban, kezdeményezőbbben vegyen részt a mai magyar és külföldi irodalmi és művészeti áramlatok, értékek és a vitatható törekvések minősítésében. Jobban kell támogatni a szocialista eszmeiségű ízlésformáló művészi alkotásokat. Határozottan fel kell lépni az eszméinktől idegen, szocialista viszonyainkat eltorzító törekvések ellen.”

E kép háttérében azonban ott rejlenek azok a zavarok is, amelyek az utóbbi évtizedben a kritika szerepértelmezését megnehezítették. Volt — például — olyan nézet is, mely szerint a kritika működésétől függ a művészi alkotómunka szabadsága. Ha a kritika nem minősíti kellő határozottsággal a vitatható művészi törekvéseket, akkor óhatatlanul előtérbe kerülnek az adminisztratív eszközök, a politika kénytelen — a szükséges mértékben — korlátozni a kísérletezéseket, útkereső próbálkozásokat. Nos, ez az első halálra tetszetős, meggyőző vélekedés olyan különbséget feltételez művészet és kritika között, amely a valóságban nem létezik. Ugyanis a művész s a kritikus egyforma felelősséggel tartozik a társadalomnak, fűtése munkamegosztás lenne, ha az alkotó „azt mondhatna, amit akar”, hiszen majd a kritika úgyis „helyre teszi”. A XIII. kongresszus tapasztalatai alapján „teszürhetjük azt” a tanulságot, hogy az efféle szerepértelmezés semmiféle hivatalosként értelmezhető megerősítést nem kap.

Tartós betegsége kritikái életünknek, hogy kevés a vita, az eszmecsere a nehezen megközelíthető, de vállalandó értékek szolgálatában. S tartósan divatozik a nyegle hangvétel, a személyeskedő, csipkelődő modor; a kritikus visszaél a hatalmával, társadalmi megbízásával. Néha meg azt tapasztaljuk hogy a kritikus a tömegek tévedhetetlen képviselőjének pózában tetszeleg: ami neki nem tetszik, az a közönségnek sem tetszik, tetszhetik. Az ilyen kritikus olykor gatlástalanul meneszt mennybe vagy tapos sárba műveket, teljesítményeket, alkotókat — a közönségre, a társadalomra hivatkozva. S hiba az is, ha a kritikus túlságosan a művész személyéből, a bírálandó mű, produkció vonzásokörében foglal állást, s jó esetben is csak a hozzáértők az esztétikai ismeretekkel fölvertettek számára érthető mindaz amit mondani akar, idegen szavakban, szakki-fejezésekben dúskál stb.

Meg kell találni tehát — bár csöppet sem könnyű — azt a pontot, amelyről a kritikus beláthatja a művész s a társadalom között húzódó terepet. A kritikusnak egyszerre kell a művészt s a társadalmat képviselnie. Meg kell mutatnia a közönségnek: mi a fontos abban az „üzenetben”, amely a művésztől érkezik, s vissza kell jeleznie a művész számára, hogy a mondanivalót nem csorbították-e a kifejezés mód, a szemlélet ilyen vagy olyan hiányosságai. S mindehhez a kritikusnak nem áll rendelkezésére közvéleménykutató apparátus (ezért baj, ha valaki demagóg módon s fölényes határozottsággal a közönségre, a társadalomra hivatkozik, amikor egyéni véleményét fejt ki). Am a kritikus is része a társadalomnak, ő is szuverén befogadója a művészi alkotásoknak, tehát az a kritika, melyet megfogalmaz, bizonyára sokak — tán nem ilyen tudatos — megítélésével esik egybe.

KÖHÁTI ZSOLT

A látás dimenziói

Korok, képességek

Csupasz, bozontos öseemberek tanakodnak Golding. Utódoik című regényében. Elfogyott az élelem a környéken: honnan, hogyan szerezzenek. A törzs tagjainak egy fiatalember szónokol, úgy tűnik: tele van ötlettel, elképzelésekkel. Telik-múlik az idő, még mindig ő viszi a prímet, pedig a hallgatók figyelme egyre inkább lankad. Ekkor egy idős férfi közbeszól. Valami ilyesmit mond. Jól van, látjuk, neked sok szavad van, de most már elég volt. Hallgassuk meg most Y testvérünket. Igaz, neki kevesebb szava van, ám annál több képe, képzele.

Ugye ismerős ez az őskori jelenet? Mármint az üres beszédű, szószátyár figura. Akár „korunk hőse” is lehetne. Mint ahogy Dallos Jenő karikatúrája is ezt a korbetegséget tüzi tollhegyre. Azt mondja: *betűfejűek, verbális agyúak vagyunk*. És igaz van. Persze közel sem az a baj, hogy tömérdek szavunk van a világról. Ez fontos, jó dolog. Az viszont kevésbé, hogy a történelmi- és egyéni fejlődés valamelyik stádiumában a valóságos képzetek eltávolodtak, majd leszakadtak fogalmi apparátusunkról. Hogy ez szükségszerű folyamat? Részben igen. De a pszichológusok szerint már jócskán túlléptük az átlagos mértékeket. S ezzel érdemes szellemi egyensúlyunk óhatatlanul veszélybe került. Mert szavaink hitelét, kifejező erejét csakis a megbízható valóságismeret, a gazdag képzetkincs biztosíthatja.

De hát mikor, hogyan sorvadt el látóképességünk, képzeletünk? És minek tudhatjuk be a csupasz fogalmak féltelen elburjánzását tudatunkban? Sokféle magyarázat létezik. Van, aki mindenekelőtt az urbanizációval, a felgyorsult életritmussal értelmezi a szétszórt figyelmű, felületes tudású emberek szaporodását. És nem is alaptalanul. Mások viszont az iskolákra mutatnak, s a maximalista ismeretanyagokban, a verbális módszerek túltengésében látják az igazi buktatókat. Szó se róla: ebben is lehet valami. Annál inkább, mivel a mai iskola a gondolkodtató és kreatív emberesszéményt tüzte zászlajára. Roppant okosan. Véleményem szerint azonban ma is sok-sok félreértés és szimplifikáció övezi ezeket a törekvéseket.

Természetesen minden kornak megvan a sajátos képességkultusza. Akárcsak a vezető művészeti ágazata. A középkor főként az építészetre apellál, a képességek terén pedig a fizikai erőt, a kitartást és a hitbuzgalmat értékeli. Az újkorral kezdődően viszont szükségszerűen átrendeződnek a viszonyok. Ahogy a kultúrában a képzőművészeteké lesz a vezető szerep, úgy a nevelésben, a közgondolkodásban is egyre dominánsabb szerepet kap a gondolkodás, a leleményesség. S innen már jóformán egyenes út vezet napjaink hasonló eszményeihez. Csak hogy menet közben történt egy és más. Megtanultuk például Pavlov első és második jelrendszereit. Aztán a marxizmus klasszikusait is tanulmányozgattuk. Mindebből pedig valami olyasmit szűrtünk le, hogy a beszéd a legmagasabb rendű tevékenység, s vele együtt a verbális gondolkodás. Ne tagadjuk: ma is általános ez a felfogás. Mind az iskolákban, mind a hétköznapi életben.

Pedig Comenius korán megfogalmazta: „*semmi sincs az értelemben, ami ne lett volna előbb az értekekben.*” Sőt Pavlov is figyelmeztet bennünket: a beszéd „*leszakítható az első jelzőrendszerrel*”. Miként ez a valóságban többé-kevésbé meg is történt. Ismétlem: megannyi oka van e jelenségnek. A fogalmi gondolkodás favorizálása csak egy a sok közül. De ez sem tanulság nélküli. Ha ugyanis szétválaszthatatlanul egységesnek tudjuk az emberi pszichikumot, akkor semmiképp sem engedhetjük meg, hogy külön utakon járjon a verbális és az érteki, képszerű gondolkodás.

SZUROMI PÁL

Árpás Károly

Tópart

csobogó halk hullámok hátán
ringatja víz a fűzek ágát

küllöző fények a felhők között
nem láthatod napba öltözött

a part fővennyé vénülő ladik
hintázzad szél a fűzek árnyait

T. Lázár István

Csendes térdeplés

Az ég peremén elsimul az arcunk.
Két fűszál összehajol,
meglibben puha lehet.
Csendes térdeplés,
fehér kendő a fényre tűzve,
lebeg a hallgatás.
A mosoly kinyújtózik.
Bőrünkön a rét ruhája,
a jövő szirmai.
Megáll a szél.
Lágy hullámok mosódnak össze,
szikla jelenünk felett.
Arcunkon lepke-keresés,
s vigyázó érintésünkben Tisztelet.

Kurdi Fehér János

Végszó a csendről

álmaimban
nagy puszta mezőkön lovagolok
lobogó hajú lányokkal
egyedül én vagyok
támaszuk és bánatuk is egyben
lovam gyorsabb az övéknél
de a fordulók előtt
mindig bevárom ruhájuk illatát
a vár előtt
melybe nekem tilos bemennem
mézeskalács-sárkányok énekelnek
most is hallom hangjukat
pedig éjszaka készül
és súvit a szél

Birtalan Ferenc

Mondd

jönnek jelek miket nem értek
szólok nem tudom ki ért meg
pernye korom száll a romból
aláaknázott gyerekkoromból
dárdáját szegzi rám az este
mondd: csillagsórényes béke lesz-e
vagy indul már a nélkülülem-tél
s titok leszek mint te is lettél